

Proceedings of International Educators Conference

Hosted online from Rome, Italy.

Date: 25th January, 2023

ISSN: 2835-396X

Website: econferenceseries.com

" TARIXI RASHIDIY" ASARIDA HUKUMDORLAR TASVIRI

Sharof Rashidov

nomidagi Samarqand davlat Universiteti Filologiya
fakulteti 2-kurs talabasi Uktamova Farangiz

Annotatsiya

Mazkur maqolada "Tarixi rashidiy" asarida hukumdorlar tasviri haqida fikr-mulohazalar bildirildi.

Kalit so'zlar: shoir, hattot, rassom, shuningdek nayza, mo'g'ullar, o'zbek.

Muhammad Haydar mirzo zamonasining oqimishli va keng ma' lumotli kishilaridan edi. Boburning guvohlik berishicha, u durustgina shoir, hattot, rassom, shuningdek nayza va kamon yasovchi usta bolgan. " Muhammad Haydarning bizning zamonamizgacha ikki yirik asari yetib kelgan. Bulardan biri " Jahonnoma" deb atalib, afsona tarzida yozilgan asar. Uning yagona qolyozmasi Germaniyaning Berlin shahri kutubxonalaridan birida saqlanmoqda." Olimning ikkinchi yirik va mashhur asari " Tarixi Rashidiy"dir. Kitob ikki qismdan iborat bolib, birinchi qismida Moguliston xalqlarining tarixi Tugluq Temur (1348-1363)dan to Abdurashidxonning taxtga otirguni (1533-y) gacha davrni oz ichiga oladi.

Asarning birinchi qismi turli naql-rivoyatlar, shuningdek Yoqut Hamaviyning " Mojam ul-buldon", Juvayniyning " Tarixi Jahonkushoy", Rashiduddin " Jome' ut – tavorix", Jamol Qarshiyning " Mulhaqot us-suroh", Sharafiddin Ali Yazdiyning " Zafarnoma", Mirzo Ulugbekning "Tarixi arba' ulus"va nihoyat,Abdurazzoq Samarqandiyning " Matla' us-sa' dayin"kitoblaridagi ma' lumotlar asosida yozilgan.Lekin unda ham Markaziy Osiyoning XV-XVI asrdagi ijtimoiy siyosiy hayotiga oid yangi, asl nusxadagi ma' lumotlar kop. Qolaversa, birinchi kitob Qoshgar, Qozogiston, shuningdek Movaronnahr va Turkistonning XV-XVI asr boshlaridagi siyosiy tarixini mukammal qamrab olishi bilan qimmatlidir.

Ikkinchi kitob birinchisidan keskin farqli o'laroq, esdalik, xotiralar tarzida yozilgan bolib, Qoshgar, Movaronnahr,Afgoniston hamda Shimoliy Hindistonning XVI asr boshlaridagi tarixini organishda asosiy va qimmatli manbalardan hisoblanadi.

«Tarixi jaxonkushoy», «Majma' at-tavorix» (Tarixlar toplami), «Tarixi gozida» (Saralangan tarix), «Tarixi manzuma» (She' riy tarix), «Zafarnoma» va yana bir

Proceedings of International Educators Conference

Hosted online from Rome, Italy.

Date: 25th January, 2023

ISSN: 2835-396X

Website: econferenceseries.com

qancha mashhur tarixiy kitoblarning hammasi Irok; Xuroson, Movarounnaxr olimlarining asarlari bolib, bularda faqat osha yerlardagi podshoxlarning axvollari yozilgan, xolos, ulardan boshqa voqealar tilga olinmagan. Mogul xonlarining zikri va nasl-nasablari, xol-ahvollarini bayon qiladigan biror kitob yozilmagan. Fakat «Tarixi Rashidiy» kitobigina Mirzo Muhammad Haydar koragon ibni Muhammad Husayn koragon (Allox taolo ularning gurlarini nurafshon qilsin)ning asari bolib, uni xijriy 951 yili Abdurashidxon ibni Sulton Saidxon nomiga bagishlab yozgan. Unda Tugluk, Temurxon zikridan to Abdurashidxon va Humoyun podshoh qahidagi vokealargacha bolgan axvollar tartibi bilan yozilgan va tutgan orni e' tibori bilan har qaysi xon va podshoxning axvoli tafsiloti bayon kilingan. Bundan tashqari, asarda qirgiz biylari hukmronligi ham tilga olinadi. Mashxur tarixiy fundamental asarlarda bunchalik kop sulolalik manzara siyrak kuzatiladi. Amir Temur boshliq sulola tarixi Sohirqironning mogullarga besh marotaba yurishi bilan boshlanganidek, keyingi temuriylarning Mogulistonga yurish qilib Otboshi va Yorkandni egallaganlarigacha kechgan voqealar tizimi kitobxon diqqat e' tiboriga taqdim etilgan. Muallif bu sulolaning ikki vakilini aloxida ajratib, ular faoliyatini kengroq yoritadi. Bular Amir Temur va Abusaid mirzodirlar. Darhaqiqat, Alisher Navoiyday daho ham Abusaid mirzoni jahongir deya, uning hukmronlik qabzasiga Xito (Sharkiy Turkiston)dan boshlab Kavkaz Qorabogigacha xududlar kirganini qayd etgani bejiz emasdi. Muhammad Haydar mirzo songgi ulug hukmdor Sulton Husayn mirzo faoliyatini yoritishda uning bunyodkor va ma' rifatparvar shaxsini osha zamondagi Xirot madaniy muxiti manzarasini mukammal qalamga olib namoyish eta olgan.

Ozbeklar xukmronligini esa Abulxayrxondan boshlab, undan keyingi yirik hukmdor Shohibekxon Shayboniy faoliyatida keng yoritadi. Muallif ozi mansub oilalar ham mogullar, ham temuriylarning ayovsiz dushmani, zo'ravon Shohibekxonning ulkan zafarlariniyu fojiali olimini tarix uchun ibratnoma tarzida ta' sirchan qilib talqin eta olgan. Undan keyingi Suyunjikxon va Ubaydulloxon harbi

Temuriylar va mogul xonlari takdirlari tutashgan tarixiy nuqtalardan biri ma' rifatli Yunusxon bilan alokador. Yunusxon on ikki yil Sharafiddin Ali Yazdiy xonadonida tarbiyalanadi. Yunusxonning tarbiyasini olgan farzandlari Sulton Maxmudxon va Sulton Ahmadxon bir-biriga qayishishdi, katta xon, kichik xon bolib ikki yurtni idora kilishdi. Xolbuki, kechagina Mansurxon Mogulistonga xujum qilib, ukalari Sulton Saidxon va Sulton Halil sultonni Movarounnaxrga ozbeklar idora qilayotgan Andijonga quvib yuborgan edi. Natijada Sulton Halil sulton Axi daryosiga

Proceedings of International Educators Conference

Hosted online from Rome, Italy.

Date: 25th January, 2023

ISSN: 2835-396X

Website: econferenceseries.com

chuktirilgan, Sulton Saidxon bir amallab Qobulga qochib qutulgan edi. Insofli Saidxon Mogulistonni egallagach, akasi Mansurxon bilan uchrashib, uni sharmanda qilmadi, balki ozr sorab uyaltirdi, xolos. Tarixchi koragon shoh, va xonlar shaxsidagi ma' rifatga munosabat masalasiga jiddiy e' tibor beradi va ma' rifatni najotkor kuch sifatida talqin etadi.

Muallif, islomiy ma' rifatning ahamiyati, xon va shoxlarning insof va adolatiga kop narsa 6OGLIKLIGINI har bir hukmdor shaxs taxlilida isbotlab beradi. Xususan, hukmdor uchun muslimi komilga xos afvkorlik-kechirimlilik Yunusxon va Sulton Saidxon siymolarini nurlantirib turadi.

Qozoq, xonlaridan Garoyxon, Jonibekxon, Burundukxon, Qosimxon va Toxirxonlar xaqidagi muhim ma' lumotlar «Tarixi Rashidiy» orqali fanga ma' lumdir. Ayniksa, qozoq ulusining eng gullagan payti Qosimxon davri va eng tushkun *payti Toxirxon va Buydoshxonlar* zamoni ham yaxshi yoritilgan. Kosimxonning ochikkongilliligi, oqilligi, samimiyati, mexmondostligi kitobxonni rom etadi. Bu kitob qozoq xalki tarixi hakidagi qimmatli yodgorlik ham bolib hisoblanadi.

Ozarbayjonlik safaviylar sulolasining uch vakili Shoh Ismoil Safaviy (adabiy taxallusi - Xatoiy), uning ogillari Shoh, Taxmosp va Som mirzo haqida «Tarix Rashidiy» muhim ma' lumotlarni keltiradi. Shox Ismoil oz diplomatik zakosi bilangina emas, harbiy kuchi bilan ham Shohibekxon - Shayboniyxonni mardona tor-mor qiladiki, bonga kitobxon qoyil qoladi. Ammo diniy sunniylik va shialik ayirmachiliklari buyuk davlatchiliklar va insofu adolat koshandasi ekanligiga guvox, bolgan kitobxon illox ISMOIL Safaviy shafqatsizligidan seskanib ketadi, diniy bagrikenglik yoqligidan o'kinadi.

Asarda boburiylar sulolasi ham Bobur Podshox, Humoyun mirzo va Komron mirzolar faoliyatlari orqali asarda muhim orin tutadi. Kitob muallifi Boburning otalarcha mehrshafkatidan baxramand boladi, 7-8 yil Komron mirzo va Humoyun mirzo saroylarida ulug obru-e' tiborli davlat arbobi sifatida yashaydi. Bobur zamonidagi yutuqlar noittifoq vorislari davriga kelib yoqqa chiqadi, ullkan lashkarga ega Humoyun Sherxon Sur bilan to'qnashib, tuzuk jang bolmay Humoyunshox, lashkari tumtaraqay bolib ketadi. Muhammad Haydar bu jangdan afsuslanib chiqar ekan, Humoyun mirzoga kelgusida Bobur Podshox, zafarlari nasib etishini orzu qiladi. Bu oliyjanob orzu ham amalga oshadi. Kop yillik sarson-sargardonlikdan song Humoyun mirzo Shoh Taxmospdan yordam olib, qaytib kelib, ukalarini yengib, yana Xindistonda markazlashgan davlat barpo etishga muyassar boladi.«Tarixi Rashidiy »ning boshqa tarixiy asarlardan farq etuvchi xususiyati

Proceedings of International Educators Conference

Hosted online from Rome, Italy.

Date: 25th January, 2023

ISSN: 2835-396X

Website: econferenceseries.com

shundaki, unda hukmdorlar tarixi talqini bilan uzviy ravishda turli davrlardagi diniy-ruxoniy peshvolik vakillari pirmurshidlarining ham oziga xos sulolalari faoliyati oz aksini topgandir. Chingiz tomonidan Qoraqurunga ko'chirilgan Mavlono Shujo' iddin Mahmuddan boshlab, Tugluk Temurxonni islomga keltirgan Mavlono Arshadiddin, uning avlodidan Xoja Tojiddin, Xoja Muhammad Yusufargacha bu tarixda ma' lumotlar bor. Ularning eng mashxurlari Xoja Ubaydullox Axror va Xoja Hypo bolib xisoblanadilar. Xoja Ubaydulloxning sodiq; muridi - Xoja Hypo nafaqat diniy-ruxiy jabxaning buyuk arbobi, ayni paytda oz zamonining mislsiz nozik, tabibi ham bolib hisoblanadi. Chunki u Sharq, mamlakatlarning ilm-fan markazlarida bolib, tibbiyot soxasining eng mo'tabar ustozlaridan saboq olgan va birga xizmat ham qilgan. Muhammad Haydar mirzo u kishining karomatu tabobati haqida juda ko'tarinki ruhda fikr yuritadi.

«Tarixi Rashidiy» muallifi oz kitobida kopingina diniy arboblari va ularning asarlariga orin ajratadi. Ularning faoliyatini el-yurt xaloskorligini ta' minlashda, ma' naviy-ma' rifiy jabxada shoxu gadoga teng ta' sir otkazishda kuzatadi. Oz e' tiqodi manbai va shaxsiy yutuqlarini shu piri-murshidlar faoliyatlari sharofatidan koradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Муҳаммад Ҳайдар Мирзо .Тарихи Рашидий. Тошкент Шарқ.2010
- 2.Муҳаммадёр ибн Араб Қатаған. Мусаххир ал-билод(мамлакатларнинг эгалланиши) –Тошкент, 2009.
- 3.Муҳаммад Солиҳ. Шайбонийнома. –Тошкент: Фан, 1961.
- 4.Шарафиддин Али Яздий.Зафарнома. Тошкент. Шарқ.1997.

